

PREPOZNAVANJE TRGOVINE LJUDIMA

zbirka tekstova

Beograd, 2008

PREPOZNAVANJE TRGOVINE LJUDIMA

zbirka tekstova

Urednice:

Aleksandra Galonja, IOM Beograd

Jovana Mihajlović, IOM Beograd

Autori:

Igor Bandović

Doc. dr Slađana Jovanović

Doc. dr Saša Mijalković

Dragana Ćuk Milankov

Lektura i korektura:

Jevrem Živanović

Tiraž:

300

Dizajn i štampa:

Kolibri BB, Beograd

Izdavač:

Međunarodna organizacija za migracije (IOM)

Držićeva 11, 11000 Beograd

Republika Srbija

Tel: 011 2404 228

Email: iombeograd@iom.int

ISBN:

Izdavanje ove publikacije omogućeno je zahvaljujući podršci Ambasade Velike Britanije u Republici Srbiji. Stavovi izneti u ovoj publikaciji su autorski i ne izražavaju nužno stav IOM-a.

SADRŽAJ

LJUDSKA PRAVA	9
1. O ljudskim pravima	9
2. Značaj ljudskih prava u policijskom postupku	11
3. Zabrana diskriminacije	13
4. Zabrana mučenja i svirepih, nečovečnih ili ponižavajućih postupaka i kazna	15
5. Pravo na život	16
6. Pravo na slobodu i bezbednost ličnosti	17
7. Najznačajniji dokumenti iz oblasti ljudskih prava	18
PREPOZNAVANJE TRGOVINE LJUDIMA I RAZLIKOVANJE SLIČNIH BEZBEDNOSNIH FENOMENA	19
1. Problem prepoznavanja trgovine ljudima	19
2. Vidovi i oblici trgovine ljudima	19
2.1 "Običajna" i "kriminalna" trgovina ljudima	20
2.2 Trgovina ljudima u nacionalnim okvirima i na međunarodnom nivou	22
2.3 Trgovina muškarcima, ženama i decom	23
2.4 "Dobrovoljna" i prisilna trgovina ljudima	23
2.5 Ostale klasifikacije	24
3. Razlika između trgovine ljudima i krijumčerenja ljudi	25
3.1 Šta je krijumčarenje ljudi–migranata	25
3.2 Dominantne razlike između krijumčerenja ljudi i trgovine ljudima	26
3.3 Značaj razlikovanja ovih fenomena	27
4. Razlika između trgovine ljudima i prostitucije	28
4.1 Šta je prostitucija	28
4.2 Najbitnije razlike između prostitucije i trgovine ljudima	28
4.3 Značaj razlikovanja ovih fenomena	30
5. Razlika između trgovine ljudima i drugih sličnih pojava	31

PRINCIPI I STANDARDI POSTUPANJA POLICIJSKIH SLUŽBENIKA U SUPROSTAVLJANJU TRGOVINE LJUDIMA 35

1. Suprostavlanje trgovine ljudima	35
1.1 Šta je suprostavlanje trgovine ljudima	35
1.2 Potreba prevazilaženja "loše bezbednosne prakse"	37
1.3 Zašto su sve tri sfere suprostavlanja trgovine ljudima važne za rešavanje ovog problema	38
2. Principi i standardi postupanja policijskih službenika u u suprostavljanju trgovine ljudima	39
2.1 Opšti principi suprostavlanja trgovine ljudima	39
2.2 Principi prevencije trgovine ljudima	41
2.3 Principi suzbijanja trgovine ljudima	42
2.4 Principi zaštite, pomoći i podrške žrtvama trgovine ljudima	43
2.5 Obaveze država u zaštiti, pomoći i podršci žrtvama trgovine ljudima	45
2.6 Posebne obaveze države u sferi zaštite, pomoći i podrške deci žrtvama	46

IDENTIFIKACIJA I POSTUPANJE SA ŽRTVAMA TRGOVINE LJUDIMA 48

1. Operativno taktičke situacije kontakata policajaca i žrtava trgovine ljudima	48
2. Otkrivanje krivičnih dela trgovine ljudima	49
2.1 Operativni rad državnih organa	50
2.2 Prijavljivanje krivičnog dela	51
2.3 Ostali načini otkrivanja slučajeva trgovine ljudima	53
3. Identifikacija presumptivne žrtve	54
3.1 Praksa identifikacije žrtava u evropskim zemljama	54
3.2 Indikatori trgovine ljudima	55
3.3 Bezbednosna procena situacije i identifikacijski intervju	58
4. Utvrđivanje identiteta žrtve	60
5. Najčešći problemi identifikacije i utvrđivanja identiteta žrtava	61
6. Hitno informisanje žrtava	64
7. Odobravanje boravka u zemlji	64
8. Pravo žrtava trgovine ljudima na azil	65
9. Uloga žrtve u kriminalističkoj obradi	67
9.1 Mogući problemi u vođenju kriminalističkog intervjua sa žrtvom	67
9.2 Neka pravila kriminalističkog intervjuisanja žrtava	68
9.3 Doprinos žrtava obezbeđivanju dokaza o izvršenom krivičnom delu	69
9.4 Pridobijanje žrtve za aktivno učešće u krivičnom postupku	70

10. Posebnosti postupanja policijskih službenika prema maloletnim žrtvama.....	71
11. Najčešća praksa “nefer” tretman žrtava.....	75
12. Postupanje sa drugim licima koja se mogu dovesti u vezu sa trgovinom ljudi.....	76

OBELEŽJA KRIVIČNOG DELA TRGOVINE LJUDIMA 79

1. Trgovina ljudima, čl. 388 Krivičnog zakonika Srbije.....	79
2. Posredovanje u vršenju prostitucije, čl. 184 KZ RS.....	80
3. Nedozvoljen prelaz državne granice i krijumčarenje ljudi čl. 350 KZ RS.....	81

ZAŠTITA ŽRTAVA TRGOVINE LJUDIMA KAO MEĐUNARODNOPRAVNI ZAHTEV 83

1. Uvod.....	83
2. O Konvenciji Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima.....	83
3. Zaštita žrtava trgovine ljudima: zahtevi Konvencije i situacija u Srbiji.....	85
4. Identifikacija žrtava.....	85
5. Pomoć žrtvama trgovine ljudima (čl. 12).....	87
6. Period za oporavak i razmišljanje (čl. 13).....	88
7. Dozvole boravka (čl. 14).....	90
8. Naknada štete (čl. 15).....	90
9. Povratak i repatrijacija.....	91
10. Zaštita žrtava svedoka i saradnika sa pravosudnim organima (čl. 28).....	92
11. Završni osvrt.....	94
12. Literatura.....	95

FORMALNI MEHANIZAM UPUĆIVANJA 97

1 Nacionalni mehanizam za koordinaciju aktivnosti i kreiranje politike borbe protiv trgovine ljudima.....	97
2. Nacionalni mehanizam za identifikaciju, pomoć i zaštitu žrtava.....	99
3. Normativni okvir Nacionalnog mehanizma upućivanja.....	101
4. Krivični zakonik Republike Srbije.....	101
4.1 Uputstvo o radu Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima.....	103
4.2 Instrukcija o uslovima za odobrenje privremenog boravka stranim državljanima žrtvama trgovine ljudima i Uputstvo o proceduri.....	104

4.3 Strategija borbe protiv trgovine ljudima.....	106
---	-----

KOMUNIKACIJA SA ŽRTVAMA TRGOVINE LJUDIMA 108

1. Uvod	108
2. Specifičnosti komunikacije sa žrtvama trgovine ljudima	109
2.1 Psihički status žrtava neposredno nakon izlaska iz situacije trgovine ljudima.....	109
2.2 Generalizovana nepoverljivost prema ljudima	109
2.3 Strah (kako od odmazde ljudi iz kriminalne organizacije tako i od odbacivanja porodice	110
2.4 Ispunjavanje očekivanja neposrednog socijalnog okruženja	110
2.5 Nagle i česte promene raspoloženja	111
2.6 Nizak nivo frustracione tolerancije.....	111
2.7 Odloženo ispoljavanje simptoma traumatizovanosti.....	111
2.8 Internalizacija krivice za doživljeno nasilje	112
3. Karakteristike komunikacije žrtava trgovine ljudima	112
3.1 Šturi izveštaji o preživljenom u toku perioda trafikovanosti.....	113
3.2 Negiranje pretrpljenog nasilja.....	113
3.3 Negiranje stresnosti proživljenog iskustva.....	114
3.4 Davanje kontradiktornih izjava o periodu trafikovanosti.....	115
4. Sugestije i preporuke za uspostavljanje i održavanje komunikacije	115
4.1 Taktičnost pri izboru reči.....	116
4.2 Poštovanje psiholoških granica osobe.....	116
4.3 Poštovanje ritma razgovora	117
4.4 Prihvatanje osećanja osobe	117

ZAŠTITA ŽRTAVA TRGOVINE LJUDIMA KAO MEĐUNARODNOPRAVNI ZAHTEV

1. Uvod

Uočena diskrepancija između međunarodno proklamovanih standarda ljudskih prava i aktuelnih postupaka država u suprotstavljanju trgovini ljudima uslovlja je pomeranje pristupa od onog orijentisanog isključivo ka progonu trgovaca ljudima prema onom koji će poštovanje prava žrtava trgovine ljudima učiniti nužnim delom mehanizma borbe protiv trgovine ljudima. Sistem koji pruža žrtvama pomoć i zaštitu ne treba da obezbedi samo psihofizički oporavak žrtava, već i njihovu socijalnu inkluziju i uklanjanje uslova koji su žrtve odveli u viktimizaciju (diskriminacija, marginalizacija, nasilje, siromaštvo...). Upravo ovakav, ka žrtvama i njihovim pravima orijentisan, pristup promoviše kao imperativ nova Konvencija Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima. Kako ju je Srbija potpisala, a ratifikacija se očekuje, nije na odmet proveriti u kakvom se stanju (u odnosu na najvažnije članove Konvencije) nalazi sistem zaštite žrtava u Srbiji. I blagovremeno početi sa unapređenjem postojećeg sistema.

2. O Konvenciji Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima⁶⁰

Konvencija Saveta Evrope otvorena je za potpisivanje 16. maja 2005. godine. Do 4. maja 2008. godine potpisalo ju je 38 država članica Saveta Evrope, a ratifikovalo njih 17.⁶¹ Da bi Konvencija stupila na snagu, bilo je potrebno da je ratifikuje 10 država, od kojih najmanje osam članica Saveta Evrope⁶². Kako je ovaj uslov ispunjen, Konvencija je stupila na snagu 1. februara 2008. godine.

⁶⁰ Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings, CETS - No. 197, <http://www.coe.int/trafficking>

⁶¹ Države koje su ratifikovale Konvenciju su: Albanija, Austrija, Bosna i Hercegovina, Bugarska, Danska, Francuska, Gruzija, Hrvatska, Jermenija, Kipar, Litvanija, Malta, Moldavija, Norveška, Portugal, Rumunija i Slovačka. Vidi: *Chart of signatures and ratifications*, na: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=197&CM=1&DF=&CL=ENG>

⁶² Konvencija je otvorena za potpisivanje i državama koje nisu članice Saveta Evrope a koje su učestvovala u njenoj izradi (Kanada, Vatikan, SAD, Japan, Meksiko).

U poređenju sa drugim međunarodnim dokumentima⁶³ na koje se poziva i čije odredbe razvija, Konvencija je učinila veliki korak napred u sferi zaštite žrtava trgovine ljudima i poštovanju ljudskih prava. Važno je naglasiti da je reč o pravno obavezujućem instrumentu koji je iznad nivoa preporuka i minimuma standarda o kojima je postignuta saglasnost u drugim dokumentima međunarodnog karaktera posvećenih problematici trgovine ljudima i zaštite žrtava. Konvencija sadrži čvršće postavljene i preciznije formulisane dužnosti i obavezne mere koje države moraju preduzeti po pitanju zaštite žrtava trgovine ljudima.

Konvencija je prvi dokument koji ističe da je trgovina ljudima oblik kršenja ljudskih prava i povreda dostojanstva i integriteta ljudskog bića i zalaže se za bolju, obuhvatniju i efikasniju zaštitu žrtava koja bi bila u ravnoteži sa ciljevima krivičnog gonjenja učinilaca. Garantovanje i ostvarivanje efikasne zaštite žrtava obezbeđuje presecanje kruga kršenja njihovih ljudskih prava, restauraciju njihovog dostojanstva i poverenja u ljude i državne organe, i neutralizaciju uslova koji mogu usloviti reviktimizaciju. S druge strane, zaštita koja ne znači uslovljavanje i, praktično, prinudu žrtve na saradnju u zamenu za određene vidove pomoći (dok je ta saradnja potrebna), već znači poštovanje ljudskih prava i potreba i te kako ima pozitivne efekte u sferi krivičnog gonjenja učinilaca. Jedan od ciljeva Konvencije, predviđen u čl. 1, jeste zaštita ljudskih prava žrtava trgovine ljudima, osmišljavanje sveobuhvatnog okvira za pružanje zaštite i pomoći žrtvama i svedocima, uz garantovanje ravnopravnosti polova, kao i obezbeđivanje efikasne istrage i krivičnog gonjenja. A u čl. 5 st. 2 predviđena je obaveza država da promovišu pristup utemeljen na ljudskim pravima i uključuju ga u izradu, primenu i ocenjivanje svih mera i aktivnosti za sprečavanje trgovine ljudima.

Važno je i to što se Konvencija odnosi na sve oblike trgovine ljudima: na transnacionalnu, ali i na unutrašnju, na onu sa elementima organizovanog kriminala, ali i bez takvih elemenata, kao i na sve žrtve trgovine ljudima - domaće ili strane državljanke, muškarce, žene, decu (uz poštovanje principa nediskriminacije, ravnopravnosti polova i poštovanja prava deteta).

⁶³ Najznačajniji su: Konvencija UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminala i njen Protokol za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudima, posebno ženama i decom (2000), Okvirna odluka Saveta EU o borbi protiv trgovine ljudima od 19. jula 2002. i Direktiva Saveta 2004/81/EC o dozvolama boravka koje se izdaju državljanima trećih zemalja koji su žrtve trgovine ljudima ili su bili žrtve ilegalne imigracije, a koji saraduju s nadležnim organima, Konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda iz 1950. i njeni protokoli, Preporuke Komiteta ministara državama članicama Saveta Evrope: Preporuka br. R (91) 11 o seksualnoj eksploataciji, pornografiji i prostituciji, i trgovini decom i adolescentima; Preporuka br. R (2000) 11 o suzbijanju trgovine ljudima radi seksualne eksploatacije i Preporuku Rec (2001) 16 o zaštiti dece od seksualne eksploatacije, Preporuka Rec (2002) 5 o zaštiti žena od nasilja; Preporuke Parlamentarne skupštine Saveta Evrope: Preporuka 1325 (1997) o trgovini ženama i prisilnoj prostituciji u državama članicama Saveta Evrope, Preporuka 1450 (2000) o nasilju nad ženama u Evropi, Preporuka 1545 (2002) o kampanji protiv trgovine ženama, Preporuka 1610 (2003) o migraciji povezanoj s trgovinom ženama i prostitucijom, Preporuka 1611 (2003) o trgovini ljudskim organima u Evropi, Preporuka 1663 (2004) Kućno ropstvo: sluzenje, devojke za pomoc u kući (au pairs) i neveste naručene poštom.

3. Zaštita žrtava trgovine ljudima: zahtevi Konvencije i situacija u Srbiji

Najvažniji članovi Konvencije koji uobličavaju zaštitu žrtava trgovine ljudima nalaze se u Glavi III (Mere za zaštitu i promovisanje prava žrtava, kojima se garantuje ravnopravnost polova), ali će u razmatranje biti uzet i čl. 28 koji se odnosi na zaštitu žrtava, svedoka i lica koja saraduju sa sudskim organima iz Glave V (Istraga, krivično gonjenje i procesno pravo). Na ovom mestu biće predstavljeni zahtevi koje Konvencija u relevantnim članovima stavlja pred države, kao i situacija u Srbiji, u odnosu na njih.

4. Identifikacija žrtava (čl.10)

Da bi žrtve trgovine ljudima dobile pomoć i zaštitu, moraju biti identifikovane kao takve. Ukoliko pravilna identifikacija izostane, žrtva ostaje uskraćena za prava koja joj pripadaju, ponovo viktimizovana, a krivični postupak može ostati bez važnog izvora informacija i/ili svedoka, a učinilac bez osude. Konvencija insistira na tome da u procesu identifikacije učestvuju državni službenici koji su adekvatno obučeni za taj zadatak. Pri tome se misli na sve one koji bi mogli doći u kontakt sa žrtvom: pripadnike policije, inspekcije rada, carine, imigracionih službi, ambasada ili konzulata. Kako proces identifikacije može trajati neko vreme, to se od država zahteva da osobu, za koju postoji osnovana sumnja da je žrtva, ne udaljuju sa svoje teritorije dok se proces identifikacije ne okonča. Naglašava se i to da je identifikacija nezavisna od krivičnog gonjenja trgovaca i ne sme biti njime uslovljena. Dok traje proces identifikacije, lica u pitanju uživaju određena prava, a posebna pažnja se mora obratiti na decu.

U Srbiji, identifikaciju žrtava vrši Služba za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima (služba Ministarstva za rad, zapošljavanje i socijalnu politiku) nastala 2003. godine na inicijativu OEBS-a. Služba je dostupna 24 sata, ali kako je čine samo dve osobe, trpi veliko opterećenje. Naravno, ona nije najčešće ta koja stupa u prvi kontakt sa žrtvom, ali je jedina ovlašćena da izvrši identifikaciju koja omogućava ulazak u postojeći sistem zaštite. Tako, lica koja stupe u kontakt sa žrtvom (najčešće policija, ali i drugi subjekti) moraju da je upute na Službu (odnosno da obaveste Službu kako bi ona izvršila identifikaciju). Služba je ta koja žrtvu uvodi u sistem zaštite i koordinira njeno kretanje u sistemu, o čemu će biti više reči kasnije. Međutim, u krugovima organizacija koje se bave zaštitom žrtava, može se čuti i krilatica: „Policija identifikuje, Služba potvrđuje!” koja sama već upućuje na problem. Odnosno, jednu njegovu dimenziju. Ilustrativniji je (i daleko indikativniji) podatak koji je ministar unutrašnjih poslova izneo na međunarodnoj konferenciji Saveta Evrope i MUP-a, održanoj u Beogradu, u oktobru 2007, a koja je bila posvećena upravo Konvenciji i zaštiti žrtava. Tako je,

prema podacima policije (iznetim u saopštenju ministra)⁶⁴, u 2007. godini (do oktobra meseca) bilo 83 žrtve trgovine ljudima, dok je prema podacima Službe iz iste godine (takođe iznetim na konferenciji) žrtava bilo daleko manje (36). Zaista, ko identifikuje žrtve i šta je bilo sa onim žrtvama o kojima Služba nema ni podataka? I, što je još važnije, šta je bilo sa njihovom zaštitom i pomoći koju bi primili da su pravilno identifikovani?

I rezultati istraživanja koje je sprovedla NVO Atina, u okviru projekta „Monitoring nacionalnog mehanizma upućivanja”⁶⁵ pokazuju da ima „osnova za sumnju” da se identifikacija, pa sledstveno ni zaštita ne odvijaju onako kako bi trebalo, a kako nalaže i nova Konvencija. Predstavnice Službe iznose da postoje lica koja nisu identifikovana kao žrtve, iako je bilo osnova za to, o čemu govore i iskustva nevladinih organizacija koje su uključene u sistem zaštite. Tako, policija upućuje na Službu one žrtve u čijim slučajevima ima izgleda za podnošenje krivične prijave, odnosno u čijim slučajevima je potrebna saradnja žrtve sa organima gonjenja. Ili čak (UBPOK je naveden kao primer) policija odvodi lice koje je sama identifikovala kao žrtvu u Sklonište za žrtve trgovine ljudima Savetovališta protiv nasilja u porodici (zatvorenog tipa) kako bi bila obezbeđena „dostupnost” za svedočenje. Dešavalo se i da se iz ustanove socijalne zaštite, maloletno lice odvede i smesti u Sklonište. To su, kako kaže predstavnica Službe, bile (policijske) metode praktikovane pre ustanovljenja Službe i pravila postupanja u procesu identifikacije. Međutim, dešavalo se i da centri za socijalni rad ne obaveste Službu o određenom licu, najčešće maloletnom, nego se sami pobrinu za njega, pa tako ono bude vraćeno (po lošoj proceni) u porodicu, a onda i ponovo viktimizovano trgovinom. I nevladine organizacije nekada uključe određenu osobu u svoj program zaštite, identifikujući je same kao žrtvu, kako bi ta osoba povećala brojku korisnika organizacije i tako opravdale sredstva koje donatori izdvajaju za programe.

Neophodno je izvršiti evaluaciju postojećeg sistema identifikacije u primeni, ustanoviti propuste i razloge za te propuste, te ih prevazići uspostavljanjem formalizovanih procedura i protokola koji će urediti saradnju između pojedinih aktera, kako bi žrtve bile pravilno identifikovane i dobile pomoć i zaštitu. Korisni su predlozi predstavnika policije, izneti u okviru pomenutog istraživanja, da se otvore nove kancelarije Službe u određenim mestima u Srbiji (npr. Vranju, Nišu, Subotici), što bi podrazumevalo i veći broj zaposlenih u Službi (što je zaista neophodno), kao i potreba za boljom edukacijom službenika policije (krimina-

⁶⁴ Isti podatak se može naći i u izveštaju MUP-a *Trgovina ljudima*, <http://www.mup.sr.gov.yu/domino/saveti.nsf/traffickingI.pdf>

⁶⁵ NVO Atina je deo sistema zaštite žrtava u Srbiji i članica je Republičkog tima za borbu protiv trgovine ljudima. Projekat o kome je reč podržale su Međunarodna organizacija za migracije i King Baudouin Foundation. Istraživanje je imalo za cilj da isprati funkcionisanje mehanizma upućivanja u Srbiji u periodu od 2004. do 2007. godine, s obzirom na to da su u radu uočena odstupanja od ustanovljenih pravila funkcionisanja mehanizama, i to baš u oblasti identifikacije žrtava. Polazna hipoteza je bila da postoji više žrtava nego što ih je identifikovano, te kao takvih u sistemu zaštite. U ovom radu se iznose podaci iz neobjavljenog materijala.

lističke, saobraćajne...). Ovome treba dodati i bolju edukaciju radnika centara za socijalni rad i drugih službi koje sama Konvencija pominje, ali i kontinuirano podizanje svesti o problemu u javnosti (Nikolić-Ristanović, V. i dr, 2004: 222-223).

5. Pomoć žrtvama trgovine ljudima (čl.12)

Mere koje treba da obezbede minimum pomoći radi fizičkog, psihološkog i socijalnog oporavka uključuju: siguran smeštaj, psihološku i materijalnu podršku, pristup hitnoj medicinskoj zaštiti, usluge prevođenja i tumačenja, savetovanje i informisanja o pravima, službama/uslugama za žrtve trgovine ljudima, pomoć u ostvarivanju prava u toku krivičnog postupka, pristup obrazovanju za decu. Svaka država mora da se pobrine za bezbednost žrtve i njenu zaštitu. Ovaj *minimum* se mora obezbediti svakoj žrtvi, uključujući i lice za koje postoji osnovana sumnja da je žrtva (dok traje proces identifikacije). Žrtve koje legalno borave u zemlji (domaći državljani, strani sa dozvolom boravka) imaju pravo na neophodnu medicinsku ili drugu pomoć (npr. žrtva je HIV pozitivna, trudna je, a nema sredstava da obezbedi potrebnu pomoć). Takođe, država treba da im obezbedi pristup tržištu rada, profesionalnom osposobljavanju i obrazovanju, što treba da omogući njihovu integraciju u društvo i ponovno preuzimanje kontrole nad sopstvenim životom. Naglašeno je da pomoć koja se žrtvi pruža ne sme biti uslovljena saradnjom u krivičnom gonjenju učinilaca. Naravno, usluge koje se pružaju žrtvama treba da budu uz njihovu punu obaveštenost i pristanak.

Prema st. 5 ovog člana, pomoć može biti pružena u saradnji sa nevladinim organizacijama ili drugim relevantnim organizacijama angažovanim na pružanju pomoći žrtvama. Ipak, odgovornost za ispunjavanje obaveza iz Konvencije leži na državama. Samim tim, one moraju da preuzmu neophodne korake, da se pobrinu da žrtve prime pomoć na koju imaju pravo, naročito tako što će se starati da službe za prihvatanje, zaštitu i pružanje pomoći budu adekvatno i na vreme finansirane.

Pomoć žrtvama u Srbiji se obezbeđuje gotovo u potpunosti kroz aktivnosti NVO i međunarodnih organizacija, prvenstveno Međunarodne organizacije za migracije. Ne može se reći da se država uključila u obezbeđivanje pomoći na način koji zahteva čl. 5 Konvencije. Sredstva se obezbeđuju od međunarodnih organizacija, a država, preko Službe, nastoji da vrši koordinaciju zaštite koju ne finansira niti učestvuje u njenom kreiranju ili evaluiranju. Sigurni smeštaj se obezbeđuje u dva skloništa koja se nalaze u Beogradu, a koje vode dve NVO: Savetovalište protiv nasilja u porodici i Atina. Prvo sklonište slovi za sklonište zatvorenog tipa i služi urgentnom zbrinjavanju žrtava (tj. tako bi trebalo da bude), dok je drugo otvorenog tipa i deo je reintegrativnog programa za žrtve trgovine ljudima. I jedno i drugo sklonište namenjeno je isključivo ženama žrtvama, dok specijalizovanih smeštajnih kapaciteta za muškarce ili decu nema. Primedbe koje se iznose na račun skloništa zatvorenog tipa odnose se na njegovu zatvorenost, ograničenost slobode kretanja korisnica koja se pravda razlozima

bezbednosti. Međutim, pored ovih razloga, koji nesumnjivo stoje, naslućuju se (iz navoda samih korisnica, ali i drugih partnerskih organizacija) i drugi razlozi, vrlo pragmatični, koji se svode na kontrolu korisnica, pre svega zbog potreba policijskih aktivnosti vezanih za krivični postupak.

NVO Atina vodi program reintegracije koji obezbeđuje upravo sve one vrste pomoći o kojima govori Konvencija, a sličan program odskoro sprovodi i NVO Astra. Osnovni nedostatak postojećih programa zaštite jeste to što su oni koncentrisani u Beogradu. U nastojanju da ovaj nedostatak prevaziđe, NVO Atina je organizovala mobilni tim koji ostvaruje ciljeve programa reintegracije na terenu, pružajući određene vidove pomoći sama, ali i nastojeći da žrtvu poveže sa organizacijama u lokalnoj sredini koje mogu biti od pomoći. Služba za koordinaciju zaštite ima važnu ulogu u povezivanju žrtava sa organizacijama koje pružaju pomoć, nevladinim, ali i državnim, prvenstveno centrima za socijalni rad. Njen zadatak jeste i praćenje programa zaštite za svaku pojedinu žrtvu, odnosno njenog kretanja kroz sistem zaštite.

U pogledu zdravstvene zaštite žrtava, učinjen je veliki korak od strane države. U Zakonu o zdravstvenoj zaštiti⁶⁶ (čl. 241) predviđen je pristup zdravstvenoj zaštiti (onoj koja je pokrivena obaveznim zdravstvenim osiguranjem), ali samo za žrtve strane državljanke. Međutim, u pogledu pristupa tržištu rada, profesionalnom osposobljavanju i obrazovanju nema posebnih odredbi ili programa koji bi uvažavali status žrtve trgovine ljudima. I u ovom segmentu najvažniju ulogu imaju nevladine organizacije i njihovi programi reintegracije. Upadljiv nedostatak jeste i nepostojanje podsistema za zaštitu dece žrtava trgovine ljudima, što se ocenjuje kao jedan od najvećih nedostataka sistema zaštite (Simeunović-Patić, 2005: 77).

6. Period za oporavak i razmišljanje (čl.13)

Žrtve trgovine ljudima koje nelegalno borave u određenoj državi imaju pravo na minimum 30 dana boravka na njenoj teritoriji kako bi se oporavile i pobegle od uticaja trgovaca i/ili donele informisanu odluku o saradnji sa nadležnim organima. Ovo znači da će žrtva, pošto joj bude ukazana neophodna pomoć i zaštita (minimum zaštite o kome je bilo reči), a budu joj predložene i druge mogućnosti, odnosno mere pomoći i zaštite, na miru odlučiti hoće li saradivati sa organima krivičnog gonjenja. Ovaj period se bezuslovno odobrava žrtvi, a može biti uskraćen ako se utvrdi da lice u pitanju nije žrtva ili ako interesi javnog poretka to zahtevaju.

Srbija je ovo pitanje rešila Instrukcijom o uslovima za odobrenje privremene boravka stranim državljanima žrtvama trgovine ljudima, koju je izdao ministar unutrašnjih poslova 5. jula 2004. godine. Period za oporavak i razmišljanje

⁶⁶ „Službeni glasnik RS”, br. 107/05

je tri meseca, što je svojevremeno i preporučeno kao dobro rešenje.⁶⁷ Instrukciju prati Uputstvo o postupku odobravanja privremenog boravka stranim državljanima žrtvama trgovine ljudima izdato od strane Uprave granične policije. Zahtev za izdavanje dozvole boravka po ovom, humanitarnom osnovu, podnosi Služba za koordinaciju zaštite žrtava, a žrtva mora biti smeštena u sklonište, dok organizacija koja sklonište vodi to mora potvrditi svojim dopisom. Pošto je adresa skloništa tajna, žrtve se prijavljuju na adresu Službe.

U vezi sa dozvolama boravka koje se izdaju stranim državljanima žrtvama trgovine ljudima, uočava se problem diskriminacije domaćih žrtava po pitanju mogućnosti regulisanja prijave prebivališta. Naime, žrtve domaći državljani po izbavljenju često nemaju lične isprave ili se dešava da porodica neće da ih primi, tačnije prijavi na svoju adresu, te je tako nemoguće pribavljanje lične karte. Neposedovanje, odnosno neregulisanje na vreme lične karte predstavlja prekršaj, a žrtve domaći državljani nisu zaštićene od prekršaja koji su proizašli iz „trafiking situacije” poput žrtava stranih državljana (s obzirom na to da tzv. klauzulu nekažnjavanja sadrži Instrukcija koja se odnosi na strane državljane). Pored ovog problema, kao daleko veći, pojavljuje se problem nemogućnosti aktivnog učestvovanja u programu reintegracije, u smislu upisivanja u školu, zapošljavanja, a pre svega toga čak i u pogledu ostvarenja neophodne zdravstvene zaštite. Jer, domaće žrtve trgovine ljudima nemaju formalnu potvrdu da su žrtve, kakva postoji, na neki način, u slučajevima stranih državljana koji dobijaju dozvolu privremenog boravka po humanitarnom osnovu i prijavu boravišta na adresu Službe. Tako su domaće žrtve u neravnopravnom položaju u odnosu na strane, a problem regulisanja njihovih dokumenata u ovakvoj situaciji do danas nije rešen sistemski, pa se tako (u suštini) formalni problem (prijave prebivališta) pojavljuje kao veoma ozbiljan i ometa uživanje prava koja žrtvi trgovine pripadaju. S druge strane, policija je izlazila u susret stranim državljanima koje nelegalno borave u Srbiji i više od deset godina, a koje su tek sada identifikovane kao žrtve. Njima je odobran humanitarni boravak kako bi im se olakšao povratak u zemlju porekla radi regulisanja ličnih dokumenata, što je za svaku pohvalu.

Za rešenje problema domaćih žrtava bez lične karte i prijave prebivališta mogao bi se usvojiti dobar primer iz Hrvatske. Tamo je Instrukcijom o regulisanju boravka žrtava trgovine ljudima (takođe izdatoj od strane ministra policije) predviđen i rešen ovakav slučaj izdavanjem lične karte na osnovu prijave na određenu adresu (Pleša-Golubović, 2006: 38).

⁶⁷ Na Trećem regionalnom ministarskom forumu Pakta za stabilnost Jugoistočne Evrope (Tirana, 11. decembra 2002) pominjao se period od tri meseca, dok je Ekspertska grupa za trgovinu ljudima Evropske komisije preporučila, u mišljenju od 16. aprila 2004, period od najmanje tri meseca.

7. Dozvole boravka (čl.14)

Po završetku perioda oporavka, država će izdati (obnovljivu) dozvolu boravka iz humanitarnih razloga (ako je boravak neophodan zbog razloga lične prirode, kao što bi bili razlozi bezbednosti, zdravstveni razlozi, porodične prilike i sl.) i/ili u slučaju da žrtva saraduje sa nadležnim organima u krivičnom gonjenju učinilaca. Ova odredba je važan korak napred u smislu da se kao razlozi za ostanak na teritoriji države favorizuju i razlozi lične prirode, a ne samo potrebe krivičnog progona. Kada su deca u pitanju, presudan je najbolji interes deteta. Države članice se ohrabruju da prilikom izdavanja dozvola boravka imaju u vidu da je u pitanju žrtva trgovine ljudima koja je već imala odobren boravak po humanitarnom osnovu.

U Srbiji (prema pomenutoj ministarskoj Instrukciji) dozvole boravka se izdaju po ovom drugom osnovu, dakle po osnovu saradnje u krivičnom gonjenju učinilaca (na 6 i 12 meseci), dok se samo u slučaju postojanja rizika po ličnu bezbednost u slučaju povratka u zemlju porekla može odobriti boravak na godinu dana. Služba je ovlašćena da podnosi zahtev, potpisan od strane žrtve, uz propratno pismo organizacije koja pruža pomoć. Iz razloga koji se odnose na rizik po bezbednost žrtve do sada nije odobren nijedan boravak, a stiče se utisak da se policija i ne bavi mnogo procenjivanjem rizika po bezbednost žrtve u slučaju povratka. Aktivnost policije i međunarodna saradnja po ovim pitanjima bi mogle biti i bolje (na čemu i sama Konvencija insistira, a u okviru Glave VI, koja je posvećena upravo problemu međunarodne saradnje).

8. Naknada štete (čl.15)

Konvencija insistira na obeštećenju žrtava trgovine ljudima. Neophodno je da žrtva blagovremeno bude obaveštena o mogućnostima, odnosno postupku za naknadu štete. Konvencija sugeriše ustanovljavanje posebnih fondova iz kojih bi se žrtvama nadoknadila šteta ili ustanovljavanje posebnih programa za socijalnu podršku i integraciju žrtava koji bi se finansirali iz sredstava kriminalnog porekla.

U Srbiji nema specifične regulative, odnosno fondova za naknadu štete žrtvama trgovine. Žrtve mogu zahtevati naknadu štete po istim principima po kojima mogu i drugi oštećeni. S obzirom na to da krivični sud redovno upućuje oštećene na parnicu, a i da sam krivični postupak dugo traje, izgledi da se efikasno dođe do naknade štete su nikakvi. Pravnu pomoć u sudskom postupku, pa tako i u vezi sa zahtevom za naknadu štete, obezbeđuju same nevladine organizacije u okvirima svojih programa pomoći. Jedino maloletna lica oštećena krivičnim delom trgovine ljudima moraju obavezno imati punomoćnika (koji će, ukoliko je potrebno, biti postavljen po službenoj dužnosti), a koji bi trebalo da pomogne kod isticanja zahteva, ali i to ne mora biti garancija da će o njemu biti odlučeno u krivičnom postupku.

U vezi sa ovom temom, kao dobar uzor bi se mogao navesti primer makedonskog krivičnog procesnog zakonodavstva koje je odredbe o imovinskopravnom zahtevu reformisalo predvidevši obavezu krivičnog suda da odluči u potpunosti ili delimično o imovinskopravnom zahtevu (čl. 101 st. 2 ZKP)⁶⁸. Na ovaj način se prevazišlo dosadašnje stanje, nepovoljno za oštećenog, koji je bez obzira na to da li su dokazi kojima sud raspolaže dovoljni, upućivan na parnicu (Lažetić-Bužarovska, 2005: 5). Prilikom donošenja osuđujuće presude, sudija može odlučiti o imovinskopravnom zahtevu, a može navesti osnov i delimični iznos štete pa, po donošenju presude, pristupiti izvođenju novih, dopunskih dokaza i doneti dopunsku presudu.

9. Povratak i repatrijacija (čl.16)

Konvencija potencira dobrovoljni povratak žrtava, a država u koju se žrtva vraća treba da olakša i prihvati njen povratak, bez nepotrebnog odlaganja. I država koja vraća žrtvu i ona koja je prihvata moraju poštovati njena prava, bezbednost i dostojanstvo. Prava uključuju naročito: pravo da se ne bude podvrgnut nehumano i ponižavajućem postupanju, pravo na zaštitu privatnog i porodičnog života i zaštitu identiteta. Stav 5 ovog člana je od naročitog značaja, s obzirom na to da obavezuje države da ustanove programe repatrijacije koji bi obezbedili da se izbegne reviktimizacija. U isto vreme, svaka članica bi trebalo da ohrabri ponovnu socijalnu integraciju žrtava. Kada su deca u pitanju, ovi programi moraju da uzmu u obzir njihovo pravo na obrazovanje i da uvedu mere koje bi obezbedile adekvatnu brigu ili prihvati u porodici ili odgovarajućoj ustanovi.

Srbija se ne može pohvaliti posebnim programima repatrijacije niti reintegracije koje je kreirala ili u kojima učestvuje država. U sferi repatrijacije i povratka, Međunarodna organizacija za migracije ima najvažniju ulogu dok nevladine organizacije asistiraju u postupku. Potrebna dokumentacija takođe se obezbeđuje preko Međunarodne organizacije za migracije i njenih kancelarija u inostranstvu. O programima reintegracije je već bilo reči: i oni su u isključivoj nadležnosti nevladinih organizacija.

⁶⁸ „Služben vesnik na RM“ br. 15/05

10. Zaštita žrtava svedoka i saradnika sa pravosudnim organima (čl.28)

Prema članu 28, države moraju da preduzmu neophodne mere kako bi obezbedile „efektivnu i odgovarajuću” zaštitu žrtvama i članovima njihovih porodica. Zaštiti članova porodice se pribegava samo po potrebi. Koje su to mere, zavisi od konkretnog slučaja. Nekada to može biti obezbeđivanje poverljivog telefonskog broja, snimanje odlazećih i dolazećih poziva, prikrivanje registarskih tablica, a nekada je potrebna promena identiteta, mesta boravka ili zaposlenja.

U ovom segmentu zaštite žrtava, Srbija se može pohvaliti, bar što se tiče zakonom predviđenih različitih mera zaštite. Krivično procesno zakonodavstvo je pretrpelo mnoge izmene u tom smislu, a posebno kada je u pitanju zaštita u toku postupka za dela organizovanog kriminala. Tako se često citira čl. 504p ZKP-a, po kome javni tužilac može odrediti da se određenom svedoku i članovima uže porodice obezbedi posebna zaštita. Najnovije izmene je doneo novi ZKP⁶⁹. Reč je o odredbama koje se odnose na „posebno osetljive svedoke” (čl. 110) i „zaštićene svedoke” (čl. 117 – 122). Prva grupa odredbi se odnosi na načine saslušanja kojima se, takođe, ostvaruje zaštita svedoka koji se smatraju osetljivim, a žrtve trgovine ljudima to najčešće i jesu (saslušanje van službenih prostorija, uz pomoć psihologa ili drugog stručnog lica, postavljanje punomoćnika, upotrebom tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka...). Poseban način saslušanja zaštićenog svedoka podrazumeva primenu jedne ili više sledećih mera: isključenje javnosti sa glavnog pretresa, izmenu, brisanje iz spisa ili zabranu objavljivanja podataka o identitetu svedoka, uskraćivanje podataka o identitetu svedoka, saslušanje svedoka pod pseudonimom, prikrivanje izgleda svedoka, svedočenje iz posebne prostorije uz promenu glasa svedoka, primenom uređaja koji menjaju glas, saslušanje svedoka koji se nalazi u prostoriji van sudnice, u drugom mestu u zemlji ili inostranstvu, upotrebom tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka, uz mogućnost primene uređaja koji menjaju glas i izobličuju sliku. Maloletna lica kao oštećeni u postupku za krivično delo trgovine ljudima uživaju posebnu zaštitu prema odredbama Zakona o maloletnim učinocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica⁷⁰ (koja je u osnovi ista kao i zaštita posebno osetljivih svedoka). Za materiju zaštite žrtava i svedoka posebno je značajan Zakon o programu zaštite učesnika u krivičnom postupku⁷¹, s obzirom na to da ovaj zakon predviđa posebne mere zaštite za žrtve krivičnih dela protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom (gde spada i krivično delo trgovine ljudima). Program se sprovodi ukoliko usled davanja iskaza ili obaveštenja od značaja za dokazivanje postoji opasnost po život, zdravlje, fizički integritet, slobodu ili imovinu učesnika u

⁶⁹ „Službeni glasnik RS”, br. 46/06

⁷⁰ „Službeni glasnik RS”, br. 85/05

⁷¹ „Službeni glasnik RS”, br. 85/05

postupku (čl. 5). Važno je to što se program zaštite može sprovesti i pre, ali i po okončanju krivičnog postupka (prema učesniku u postupku i bliskim licima). Mere zaštite su raznovrsne: fizička zaštita ličnosti i imovine, promena prebivališta, prikrivanje identiteta i podataka o vlasništvu, promena identiteta (čl. 14). Mere sprovodi posebna Jedinica za zaštitu (specijalizovana jedinica MUP-a), a predviđeno je čak da u sprovođenju programa ona obezbeđuje zaštitu licu i potrebnu ekonomsku, psihološku, socijalnu i pravnu pomoć (čl. 12). Sve ove mere još uvek nisu u upotrebi, prvenstveno zbog nedostatka finansijskih sredstava (Spasojević, 2006: 409). U slučajevima žrtava trgovine ljudima, poznato je da su mere koje se vezuju za zaštitu privatnosti, svedočenje bez prisustva okrivljenog i obezbeđivanje zaštite policijske (fizičke) zaštite po nalogu tužioca bile primenjene 2005. godine u jednom postupku koji je vođen za trgovinu ljudima pred Posebnim odeljenjem Okružnog suda u Beogradu. Ostaje nada da će sve predviđene mere zaista i biti na raspolaganju žrtvama trgovine ljudima koje ispunе uslove za njihovu primenu).

11. Završni osvrt

Postalo je jasno da se bez adekvatne zaštite žrtava i poštovanja njihovih prava ne mogu ostvariti željeni efekti u borbi protiv trgovine ljudima. Konvencija o borbi protiv trgovine ljudima to potvrđuje i postavlja određene zahteve u pogledu zaštite žrtava i njihovih prava pred države članice. Sistem zaštite žrtava u Srbiji je, čini se, u stagnaciji i ne bi mogao u potpunosti da odgovori svim zahtevima koje Konvencija postavlja u tom segmentu. Još uvek su glavni akteri nevladine organizacije sa svojim programima zaštite, za koje obezbeđuju donatore iz inostranstva. Reprezent države u ovoj sferi, zamišljen kao koordinirajuće telo – Služba za koordinaciju zaštite trgovine ljudima ne stiže mnogo da uradi), sa svega dva zaposlena i oskudnim sredstvima.

Državni organi su najbolje razvili (doduše više normativno nego u praksi) sistem zaštite žrtava kao učesnika u krivičnom postupku, što, pored pomenutih problema pri identifikaciji od strane policije, upućuje na zaključak da balans između potreba krivičnog gonjenja učinilaca i zaštite žrtava još uvek nije postignut, već preteže onaj prvi tas – krivični progon učinilaca.

Država mora preuzeti odgovornost u oblasti zaštite žrtava i razviti čvršće veze sa nevladinim organizacijama koje obezbeđuju usluge pomoći i zaštite žrtvama, u smislu da postane njihov partner, a ne samo korisnik i/ili formalni koordinator. Finansijska pomoć države je i te kako važna, i to ne samo u smislu podrške programa pomoći i zaštite već i u smislu kreiranja posebnog fonda koji bi olakšao proces obeštećenja žrtava. Kontinuirano podizanje svesti stručne i šire javnosti o problemima i nužnosti zaštite žrtava trgovine, kao i razvijenija međunarodna saradnja, posebno po pitanju procene rizika po bezbednost žrtava, ali i u programima repatrijacije i reintegracije, neophodni su.

12. Literatura

Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings and its Explanatory Report, Warsaw, 16. V 2005, <http://www.coe.int/trafficking>

Lažetić-Bužarovska, G. (2005) „Novine u korist oštećenog u zakonodavstvu Republike Makedonije”, *Temida*, br. 2, str. 3-10

Nikolić-Ristanović, V. i dr. *Trgovina ljudima u Srbiji*, Beograd: OEBS, 2004.

Pleša-Golubović, V. (2006) „Croatia” u: Škrnjug, J. (ur.) *Mechanism for the Monitoring of Trafficking in Human Beings Phenomenon*, Belgrade: IOM, KBF str. 37-60

Simeunović-Patić, B. (2005) „Zaštita, pomoć i podrška žrtvama trgovine ljudima: aktuelni odgovori” u: u: Bjerkan, L., (ur.) *Samo moj život*, Beograd: VDS, Prometej, str. 23-78

Spasojević, G. (2006) „Krivičnoprocesne odredbe o zaštiti učesnika krivičnog postupka i dosadašnja iskustva u njihovoj primeni” u: Bejatović, S. (ur.) *Nova rešenja u krivičnom zakonodavstvu i dosadašnja iskustva u njihovoj primeni*, Beograd: Udruženje za krivično pravo i kriminologiju, Intermex, 2006, str. 390-410